

KAARLI KOGUDUS JA TEMA VAIMULIKUD 17.-18. SAJANDIL

Liivi Aarma

Toompea eeslinnas Tõnismäel oli juba keskajal Pühale Antoniusele pühendatud kabel, mis Liivi sõja sündmustega seoses lammutati või hävines arvatavasti juba 1570. aastal. Ligikaudu saja aasta möödudes püstitati Toompea eeslinnas samale kohale, tänapäeva Hariduse tänavast itta uus puust kirik, mis pühitseti Kaarli soome koguduse kirikuna sisse neljandal advendil 1670. Soome ja rootsi kogudus Toompeal olid tekkinud Rootsi riigi sõjaväegarnisoni ja valitsusasutuste loomise ning nende juurde kuuluva teenijaskonna ja ametimeeste kohaloleku tõttu juba õige varsti pärast Põhja-Eesti minekut Rootsi riigi alla. Nende kogudustega liideti ka eeslinna eestlastest elanikud.

Rootsi Riigiarhiivis säilinud Tallinna foogti aruannetes leiduvad nimestikud Soomest pärit sõdurite ja ametimeeste kohta, keda oli tolle aja mastaape arvestades suur hulk. Rootsi riigi teenistuses seisnud vaimulikud pidasid neile jutlusi ja toimetasid kiriklikke talitusi Toompea lossi saalis esialgu rootsi ja soome keeles. See-ega teenisid Rootsi võimu algusest alates Toompea lossis ja Toomkiriku juures ametisse seatud rootsi ja soome rahvusest sõdureid ning teenistujaid oma koguduse vaimulikud. **Toompea lossikogudusest kasvas välja Kaarli kiriku soome-eesti kogudus, mis 1696. aastal lahutati omaette soome ja eesti koguduseks.**

Toompea soome koguduse ja Kaarli kiriku koguduse vaimulikena 16. sajandi lõpust kuni 18. sajandi alguseni (Põhjasõja ajal 1710 põles Kaarli puust kirik maha) on teada üle kahekümne vaimuliku. (Toomkiriku rootsi koguduse vaimulikena on sellest ajast teada üle kolmekümne pastori.) Tallinna ülalinnas on Rootsi aja algusest alates teeninud mitmeid silmapaistvaid Soomest pärit vaimulikke, alustades soome kirjakeele rajaja Mikael Agricola poja Christianiga, kes 1584 saabus siia kui Eestimaa piiskop. Christian Agricola piiskopiks olemise aeg jäi küll lühikeseks tema varajase surma tõttu 1586, kuid siinoldud aastad olid tegusad, täis visitatsioonireise ja alusepanemist piiskopkonna administratiivsele juhtimisele. Teisena tuleb nimetada oma aja kuulsat teadusmeest - astronoomi, astroloogi ja kirjameest Sigfrid Aronus Forsiust, kes oli vaimuliku ameti kõrval ka Tallinna Toomkooli juhataja ja õpetaja. Tema kohta on viimastel aastatel ilmunud Soomes ja Rootsis rohkesti uurimusi ja käsitlusi, kuid eluloolisest vaatenurgast on neis vähe andmeid tema tegutsemisest Tallinnas ja hiljem Narvas. Pärit Helsingist, aga sünnilt rootslane Sigfrid Aronus Forsius õppis Tallinnas oldud aastatel 1591-1595 ära ka eesti keele, alustas või jätkas siin oma kalendrite koostamist ja suhtles aktiivselt

Tallinna all-linna rahvaga. Teadaolevalt oli ta kiitnud siinset raamatukaubandust ja ostnud mitmeid häid raamatuid.

Kultuurilooliselt on Eestis teada-tuntud Forseliuste perekond. Samuti Soomest Tallinna tulnud Johann Haquinus Forselius oli mitmeid aastaid Tallinna Toomkirikus teeninud vaimulik, kes siin kiiresti eesti keele ära õppis. Tallinna soome koguduse vaimulikuna tuleks aga enam juttu teha **Johannes Georg Forseliusest**, arvatavalt eelmise pojast; pastor aastatel 1659-1665 (või juba aastast 1657). Tema teenimisajal olid tekkinud pinged Tallinna all-linna soome-rootsi koguduse ja ülalinna soome-eesti koguduse vahel. Nimelt esitasid all-linna vaimulikud linnakonsistoriumile kaebuse, et soomlastest all-linna elanikud on enamasti kiriklike talituste puhul, nagu laulatus, lapseristimine ja viimsele teekonnale saatmine, pöördunud ülalinna soome koguduse pastori poole. Soome koguduse pastorit kiideti tema selge jutluse ja inimestega nende endi keeles suhtlemise eest. Võis olla, et kujunenud olukord andis ka tõuget Kaarli kiriku ehitamiseks.

Toompea eeslinna Tõnismäe laienedes kasvas ka siinne eesti kogudus. Ilmselt lisandunud ja suurenenud eestlaste ja soomlaste koguduseliikmete arv viiski koguduse ametlikult kaheks jagunemisele 1696. aastal. Soome koguduse vaimulikuks jäi **Nicolaus Indreus**, kes oli sel ametikohal juba 1685. aastast (kuni oma surmani 1707). 1692. aastast oli Kaarli kirikus teenimas ka Tallinnast pärit **Heinrich Derling**, kes kandis juba eesti pastori nimetust. Tema kutsuti 1696. aastal Rapla koguduse pastoriks. 1696. aastal sai ametlikult soome kogudusest eraldatud eesti koguduse (samuti püstitati eesti kogudusele oma pastoraat) pastoriks Kuressaares sündinud **Johann Zimmermann**. 1704 vangistasid venelased ta koos naisega, kuid vabastasid siiski varsti. Johann Zimmermann valdas heal tasemel eesti keelt. Ta töötas 1699. aastal ilmunud eestikeelse kirikuagenda-ga Kassi-Ramat, Tallinna tolle aja kõige esinduslikuma trükisega, aastast 1704 aga Uue Testamendi eestikeelse tõlkega. Ilmselt oli tal ka oma osa 1709. aastal välja antud eestikeelse lauluraamatu redigeerimisel, millist tööd juhatas tolaegne piiskop Jakob Lang. Johann Zimmermann suri täies loomejõus 1710. aasta lõpul enne oma 50. eluaastat Tallinnas katku.

1707. aasta lõpul teenisid soome kogudust tõenäoliselt kaks vaimulikku - leseasta pastoriks kutsutud ja ordineeritud **Johann Levanus** ning Ingerimaalt siia kutsutud, Nyenis (tänapäeva Peterburi) sündinud **Eduard Nybeck (ka Nybäck)**. Pauckeri andmetel kutsuti viimatinimetatu teenima küll alles 1709, kuid siiski on säilinud konsistoriumi kutsumiskiri aastast 1707. Seoses Põhjasõjaga oli Soome garnisoni ja sõdurite arv Tallinnas hüppeliselt tõusnud, mis tähendas vaimulike

talituste suurt hulka ning see seletab ka kahe soome pastori olemasolu. Eduard Nybeck põgenes venelaste eest 1710 Soome ja 1714 Rootsi, oli Ölandi saare Resmo-Mörbylånga koguduse pastor 1716, pr. 20. VI 1722. Temast sai Rootsi Riigipäeva liige 1726, suri 22. I 1727 Stockholmis, maetud St. Klara kirikusse.

Johann Levanus oli 1710. aasta algul lahkunud pastoriks Läänemaale Kirblasse, mis päästis ta ilmselt ka sama aasta teisel poolel Tallinnas kiiresti levinud hukatuslikust katkust.

Kuigi kirikuhoone hävis 1710. aastal, olid Kaarli koguduse liikmed paljus siiski sõja ja katku üle elanud, mistõttu ordineeriti 1715. aastal siia oma vaimulik, Tallinnas sündinud **Samuel Stricker**, kes aga 1717 läks Harju-Madise pastoriks. 1738. aastal on veel ordineeritud toomkoguduse eesti pastoriks ja vangla-kasvatamaja vaimulikuks **Peter Johann Faß**, kuid juba järgmisel aastal suundus ta pastoriks Rakverre. 18. sajandil sulas aegade jooksul pikkamisi soome-rootsi kogudus Toomkiriku kogudusse ja eesti kogudus all-linna Püha Vaimu kogudusse.

Artikkel on ilmunud Kaarli koguduse 2003. a viinakuu ajakirjas "Sulane" nr 3/33